

Munka- és termelőség- és termelőszövetkezetek a mezőgazdaságban

Az európai országok mezőgazdaságában a II. világháború utáni időszakban a termelők társulás útján sokféle szövetkezeti gazdaságot hoztak létre. Találkozhatunk a hagyományos fogyasztási, a beszerző-, értékesítő szövetkezetekkel, de több országban eredményesen működnek közösen gazdálkodó, a termelést vagy annak egyes munkafázisait közösen végző csoportok is. Ez utóbbi szervezeteket nevezik Nyugat-Európában általában *munkaszövetkezeteknek* vagy *termelői csoportoknak*, Kelet-Európában pedig *termelőszövetkezeteknek*. A közös munkán vagy szolgáltatáson alapuló szövetkezeti elvek érvényesülésének sajátosságaiban és a közösség szocializáltságának szintjében különböznek egymástól – az egyes országok tradíciói és gazdasági fejlettsége mellett. Jelen dolgozatában a szerző arra vállalkozik, hogy a mezőgazdasági munka- vagy termelőszövetkezetek jellegzetes típusait mutassa be, szem előtt tartva a szövetkezeti működés klasszikus elveinek érvényesülését!¹

1. A munka- (vagy üzemi) szövetkezetek Nyugat-Európában

A családi gazdaságok méreteit meghaladó termelői együttműködések, társulások létrehozását *több, egyidejűleg ható tényező* váltotta ki az elmúlt időben. Ezek közül az egyik az élelmiszer feldolgozásban illetve az élelmiszer kereskedelemben bekövetkezett nagy változás volt. Az 1950–60-as években rohamosan elterjedő szupermarketeket működtető kereskedelmi láncolatok olyan *nagy tömegű és egységes* (szabványosított) *minőségű mezőgazdasági termékek* előállítására támasztottak folyamatosan igényt, amelyet a kis vagy közepes méretű gazdaságban jövedelmezően nem lehetett teljesíteni.

A meghatározott mezőgazdasági munkát közös szervezetben végző szövetkezetek alapításának másik kiváló tényezője a *technikai fejlődésben, az iparszerű termelési módszerek* elterjedésében található meg. A gépek tömeges elterjedése, a sokfunkciójú géprendszerek és a számítógéppel irányított termelés térhódítása a kisgazdaságoktól nagyobb üzemi méreteket, a termelési kapacitásokat igényelt. Ennek kielégítése érdekében szükséges volt a földterületek, a termelési tényezők és az emberi munka valamilyen méretű egyesítésére. S végül az sem elhanyagolható tényező, hogy az összefogás, az együttműködés, a szervezett

---

¹ A rochdalei takácsok által 1844-ben megfogalmazott elvek röviden a következők: a nyitott tagság, a demokratikus irányítás a jövedelem közreműködéssel arányos visszaosztásának, a korlátozott tőkekamat fizetésének és a tagok kölcsönös segítségnyújtásának elve. Szövetkezés 1995. 2. sz.

gazdálkodás javította a szövetkezet tagjainak versenypozícióit a kereskedelmi partnerekkel és a nagybirtokokkal szemben.

Éppen ezért, s nem másért a 60-as évek elejétől elterjedő munkaszövetkezetek, termelői társulások *fő törekvése olyan optimális üzemméret elérése* vagy megközelítése, amely lehetővé teszi a rendelkezésre álló termelési tényezők (munka, tőke és a föld) hatékony felhasználását. E munkaszövetkezetek működési elveikben megfelelnek a klasszikus szövetkezeti elveknek. Létrehozásuk konkrét célja *és a kötelező közös munkavégzés vagy szolgáltatás* teszi őket sajátos szövetkezetté. A munkaszövetkezetek is önkéntes társulással létrejövő, alulról szerveződő elsősorban személyi társulások, amelyek *kiegészítő vagy másodlagos jellegűek* a taggazdaságokhoz viszonyítva. Ez a típus *nem futhat be önálló, a taggazdaságtól elkülönülő üzleti karriert*, mert tulajdonképpen azért hozták létre és működtetik, hogy a tulajdonosainak a gazdasági és jóléti céljait szolgálja. E kollektív gazdasági szervezeteknek rendszerint *nincs saját, önálló profitmaximalizálási célkitűzése*, mert külső piaci ügyletei a tagok és a szövetkezet belső ügyleteinek vannak alárendelve.

Ez utóbbiakat pedig átszövik a szolidaritási, mozgalmi, helyenként a vallási motívumok.

Bár külső kapcsolataiban profitorientált, a szövetkezet az elért vállalkozói nyereséget a visszaosztás módszerével rendszerint a tagok jövedelmévé alakítja át. Tehát a profit osztalék formájában *nem kerül a zárt közösségen kívüli tulajdonosok kezébe*. Ez valójában a nyugat-európai szövetkezetek nonprofit jellegének a lényege, amely leginkább megkülönbözteti a tisztán üzleti vállalkozásoktól, illetve a tőketársaságoktól.

Fontos jellemzője a munkaszövetkezeteknek a nyitott tagság és a demokratikus irányítás elvének a megtartása. Az előbbi alapján bárki, aki megfelel az előírt felvételi követelményeknek, az fajra, nemre, és vallásra való tekintet nélkül beléphet a szövetkezetbe. Másfelől a tag különösebb nehézség nélkül ki is léphet a szervezetből a tulajdonában levő földdel, termelési eszközökkel és az elszámolható tiszta vagyon rá eső részével együtt.

E szövetkezeteket a tagok gyakran közvetlenül irányítják és ellenőrzik. Ha a gazdaság mérte megkívánja, akkor különböző személyeket bíznak meg, vagy testületet hoznak létre a tevékenységek operatív irányítására. A döntéshozatal során rendszerint az "egy tag – egy szavazat" szövetkezeti elvét alkalmazzák. Az utóbbi időben egyes országokban – például Spanyolországban – a tőkearányos szavazás döntési módszerét is alkalmazzák.

A munkaszövetkezeti forma *elterjedtsége nem nagy*, a világszerte működő szövetkezetek mintegy 7 %-a tartozik ebbe a kategóriába. Taglétszámot tekintve részarányuk csak 2%, a termelési értékből való részesedésük pedig átlagosan 2–3 %. Gazdasági szempontból két változatuk létezik, egyik a munkahely teremtő, a másik a nagyobb termelési méretek kihasználására létrejövő úgynevezett "strukturális termelőszövetkezet".²

Nézzünk néhány konkrét példát!

Portugáliában és Spanyolországban jelentős számban működnek szakosított termelőszövetkezetek és egységes öntözőrendszert használó, közösen termelő gazdaságok. A „Mondragon”-nak nevezett munkaszövetkezetek azért bizonyultak tartósnak, mert demokratikus alapon, közös érdekeltség, önkéntes társulás és az önszegélyezés mellett úgy szerve-

² A szóban forgó szövetkezeteket el kell választani az agrárszférán kívül működő ún. munkásszövetkezetektől. Nyugat-Európában az elmúlt két évtizedben ez utóbbit, mint alternatív gazdasági szervezetet vagy kiegészítő tevékenységet, szellemi szabad foglalkozásúak létesítették önfoglalkoztatási célból, vagy a vállalatok felszámolása során az ott dolgozó munkások, alkalmazottak a vállalati vagyon „kivásárlása” révén hozták létre és működtetik napjainkban is. (L. Laville, Jean -Louis: Termelői közösségek és munkaszövetkezetek Nyugat -Európában. Szövetkezés 1994. 4. sz. 50-53 p.)

zódtek meg, hogy mindenkinek a szövetkezetbe bevitt gazdasága feletti tulajdonjoga fennmaradt és a közös használatért járó vagyoni ellenértéket az érintettek megkapják.³

Dél-Olaszországban a *földbértlő munkaszövetkezetek* a tőke-, a föld és a munkahely hiány mérséklése céljából terjedtek el.

Mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy az említett országokban e munkaszövetkezetek megalakulását politikai motívumok is elősegítették, hiszen az egyes kormányok politikai kampánnyal és anyagi támogatással is ösztönözték a kollektív gazdaságok, farmok alapítását.

Franciaországban a magángazdák önkéntesen és az önszegélyezés alapján hozták létre a *közösen gazdálkodó mezőgazdasági csoportokat* (francia rövidítése: GAEC) amelyek egyre nagyobb teret hódítanak. E gazdaságok tagjai kistermelők vagy közepes birtokkategória alsó határán található gazdaságok tulajdonosai. A föld magántulajdonának fenntartása mellett nagytablás gazdálkodást folytatnak korszerű gépekkel és közös munkával. Általában ki tudják használni a korszerű technika és földkoncentráció előnyeit, mert az átlagos területük mintegy háromszorosa az országos átlagnak.⁴

A mezőgazdasági termelőcsoportok megalakulását a francia állam különböző eszközökkel támogatja. Napjainkban is hozzájárul az alaptőkéhez, jelentős állami támogatást ad a fiatal (35 évnél nem idősebb) és az előírt szakképzettséggel rendelkező gazdáknak. Ezen kívül kedvezményes kamatozású hitelt folyósít a közös gépvásárlások céljaira.⁵

A gépesítés elterjedése a mezőgazdaságban *más munkaszövetkezeti jellegű szerveződések* is életre hívott. Német nyelvterületen a *gépköröket*, Franciaországban a *géphasználati szövetkezeteket* (a CUMA-kat). Ezekben is jellemzően a kisgazdaságok vesznek részt. A taglétszámuk átlagosan 20 fő, s többségük fiatal gazda. ezen szövetkezeti formák alapvető célja a családi gazdaságok sokrétű igényeinek kielégítése. A közösen beszerzett gépekkel végzik a szükséges mezőgazdasági munkákat és látják el a növényvédelem, a szállítás és az elsődleges feldolgozás feladatait.

Az előbbiekhöz hasonló okok vezettek Norvégiában a *tejtermelő gazdaságok szövetkezéséhez*. A nagybani termelés és a munkák jobb elosztása érdekében az egymással szomszédos gazdaságok közös tejtermelő üzemeket hoztak létre. A teheneket korszerű technikával felszerelt közös istállóban tartják. A szükséges tőkét a tagok biztosítják, a takarmányt pedig a közösbe adott földön termelik meg. A termékek értékesítését a szövetkezet végzi. A tagok a föld után földjáradékot, a tőke után korlátozott mértékű kamatot kapnak. A maradék tiszta jövedelmet pedig a részvétel arányában munkajövedelemként osztják el.

Korábban említettük, hogy az önkéntes mezőgazdasági termelői csoportok létrehozását a kormányok bátorítják és pénzügyileg is támogatják. Kivételt csak a skandináv országok, nevezetesen Norvégia képez, ahol a tejtermelő szövetkezetek tagjaitól a kormány megvonta a kistermelőknek járó állami támogatást, mondván, hogy a szövetkezetek alakításával már a közepes birtok kategóriájába kerültek.

A munkavégzésre létrehozott szövetkezetek további jellemzőit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

a) A kollektív gazdaságok létszámukat és méretüket tekintve *kicsi, családias jellegű vállalkozások*. Alapításukban 5–15 gazda vesz részt, s nagyon gyakori, hogy rokonsági, szomszédos alapon vagy azonos birtokkategóriához tartozók között szerveződnek. Növekedésük esetén felmerülhet a tiszta üzleti vállalkozássá történő átalakulás szükségessége is. A homogén szociológiai háttér és az azonos gazdasági pozíció szükségessé teszi a szavaza-

³ Prugberger Tamás: A magyar mezőgazdaság szerkezetének átalakulása. Jogtudományi Közlöny 1993. 1. sz.

⁴ Laczó Ferenc: Mezőgazdasági munkaszövetkezetek forma-változatai. Gazdálkodás 1997. 5. sz. 53. p.

⁵ Nagy András: Mezőgazdasági hitelezés Franciaországban. Bankszemle 1998. 5. sz. 51. p.

tok egyforma értékét a döntéshozatalban, vagyis az egy tag – egy szavazat elvének alkalmazását. Ahol nem azonos súlyúak a résztvevők, ott tőke vagy közreműködéssel arányos szavazatra tértek át.

b) E gazdaszövetkezetek a *magántulajdon megőrzése* mellett jöttek létre és működnek. A legfontosabb termelőeszköz, a föld magántulajdonban marad közös művelés esetén és kilépéskor kimérezhető. A saját termelőeszközöket közösen használják vagy a tagsági forrásokból közös tulajdonba és használatba kerülő termelőeszközöt vásárolnak. Kollektív földtulajdont általában nem szerezhettek, a bérelt földek aránya azonban jelentős, elérheti a 30–40 %-ot is. Bérmunkások alkalmazásával csak elvétve találkozhatunk, pl. Spanyolországban.

c) *A termék és jövedelem elosztás* módozatai nagyon változatosak. Nincsenek általános irányelvek, ez mindenütt a termelői kollektíva kompetenciájába tartozik. A természetes javakat, szolgáltatásokat rendszerint a tagok igényei szerint osztják el. A képződött bruttó jövedelmet részben a bevitt föld (földjáradék) részben a tagi hozzájárulás (nem piaci mértékű kamat) részben pedig – teljesítmény arányában – munkajövedelem formájában osztják szét a tagok között.

d) Sajátos a szövetkezetek *tőkeellátási rendszere* is. Mivel a szövetkezetek szigorúan a tagok gazdasági – társadalmi érdekeinek alárendelten működnek, a tagi tőke-hozzájárulást *nem vállalkozói tőkebefektetésnek, hanem kölcsöntőke juttatásnak* minősítik a szakirodalomban. Például Ivan Emelianoff szerint " a szövetkezeti tőke után nem osztalék jár, hanem csak kamat", ami a klasszikus szövetkezeti elvek szerint korlátozott mértékű lehet.⁶ Továbbá a szövetkezeti tőke *változó jellegű*, mert nagyságának alakulása lényegében a tagok számának a függvénye. Általános gyakorlat szerint a szövetkezeti tiszta jövedelmet tartalékalap képzésre, kamat fizetésre és a közreműködéssel arányos visszatérítésekre használják fel. Az egyes országokban kötelező tartalékképzés a legitim szövetkezeti közös vagyon pénzügyi forrása. A jövedelem felosztásban legnagyobb arányú a tagi visszatérítés, mivel ez után nem kell társasági adót fizetni és ez felel meg e szervezetek nonprofit természetének is.

e) Hasonló módon sajátosak a *tagok felelősségi viszonyai* is. Rendszerint a tagok vagyoni felelőssége korlátozott. A szövetkezet külső veszteségéért a tagok csak az eredeti üzletrésük erejéig (Németországban) vagy a részjegyük névértékének kétszereséig (pl. Franciaországba) felelősek. Ez a felelősség a kilépés után még meghatározott ideig fennáll. Általános esetben a szövetkezet megszűnésekor a tiszta vagyont a közgyűlés határozata szerint a tagok között osztják szét, vagy az előírások szerint a szövetkezeti szövetségekre, illetve közcélokra (alapítványokra) hagyományozzák. Olaszországban például a maradék tiszta vagyont, miután kifizették a tagok részjegyeinek ellenértékét, nem lehet a tagok között szétosztani, hanem közcélokra köteles fordítani a szövetkezet.

2. A termelőszövetkezeti modell fejlődése Magyarországon

Az elmúlt 50 évben a magyar mezőgazdaságban a szövetkezeti *szervezet több jelentős minőségi változáson, fejlődési szakaszon ment keresztül*. Az eltérések alapján eddig három szövetkezeti modell, formaváltozat különíthető el.

⁶ Laczó Ferenc: A szövetkezeti tőke természete. Szövetkezés 1995. 1. sz. 4. p.

A modell változásának okai részben a szervezeten belüli folyamatokban, döntő részben pedig a gazdaságpolitikai környezet illetve a gazdaságirányítás rendszerének megváltozásában jelölhetők meg.

Az első időszakban, az ötvenes évek elejétől egészen 1967-ig lényegében a Szovjetunióból importált *artyel típusú szövetkezeti modell* terjedt el és működött. Ez a szövetkezeti forma nem támaszkodott a hazai előzményekre, s nem tekinthető valódi szövetkezetnek sem, hanem inkább nagy munkatársulásnak minősíthető. Alkalmas volt viszont a termőföld és más termelési tényezők koncentrálására a mezőgazdaságnak a tervgazdasági rendszerbe történő bevonására, vagyis a magántulajdonon alapuló mezőgazdaság ideológiai célok szerinti szocialista átalakítására.

A termelőszövetkezeti csoportban, ahogyan ezt a típust nálunk neveztük, az egyéni parasztgazdaságok a közös használatban adott földet közös munkaszervezetben művelték a kollektivizált termelési eszközök segítségével. Egyéni művelésre a tagok kb. 0,8 hektár földet hagyhattak meg. A szövetkezeti csoportba be kellett vinni az összes igavonó állatot és a gépeket, amelyek névleges ellenértékét a tagnak kifizették. A csoport által jóváhagyott közös ütemterv alapján szervezték meg az egyes munkák elvégzését. Az elvégzett munkát munkaegységben mérték. Az év végi eredményből levonták a kiadásokat, az üzemviteli tartalékokat és a tagoknak kifizetett földjáradékat. Az ezután fennmaradó jövedelmet vagy termékeket osztották szét a tagok között a teljesített munkaegységek arányában. Ez volt a maradványelv érvényesítése. A közösen használt föld nagy részének a szövetkezeti tagok a tulajdonosai. A kisebbik részének az állam vagy kívülálló személyek. A szövetkezetek ebben az időszakban fölülről jövő tervutasításokat kaptak, amelyek részletesen meghatározták, hogy mit és hogyan termeljenek, továbbá hogy kinek adhatnak el és milyen eszközöket (például nagykapacitású gépeket több évig nem is) vásárolhattak. Később, 1961 után a tervmutatókat a felvásárlási szervek ajánlásai és az állami támogatások feltételei helyettesítették.

A családi munkaszervezetből, ahol egy személyben volt vállalkozó, irányító és munkás, a *nagyüzemi kollektív munkaszervezetbe* lépett be, aki a termelőszövetkezet tagja lett. A régebben egyénileg gazdálkodók számára ez igen szokatlan volt, hiszen önálló gazdából üzemi részmunkát végző beosztott lett, aki tulajdonosi érdekeit nem is érvényesíthette.

A nyitott tagság és az önkéntesség nem jellemezte a kolhoz típusú szövetkezeti csoportokat, mert egyfelől inkább csak kívülről ösztönzött belépésről beszélhetünk, másfelől kilépésekre csak krízis helyzetekben (1953 illetve 1956) vagy csak igen nehézkes módon (csereingatlan elfogadása, vagyoni elszámolás stb.) kerülhetett sor.

A szövetkezeti demokratikus öngazgatás formálisan érvényesült. De hiába is ragaszkodtak gyakran a közgyűlési döntéseknél a személyes szavazás elvéhez, amikor a gazdálkodást és a belső életviszonyokat meghatározó döntéseket külső államigazgatási vagy párt-szervek hozták meg.

A gazdaságirányítás 1968-as reformja több intézkedésével *átalakította, újraépítette a mezőgazdasági szövetkezeti modellt*. A szövetkezetek gazdasági önállóságának megteremtésével és a korszerű vállalati gazdálkodás elemeinek adaptálásával egy olyan a korábitól eltérő, minőségileg különböző *megreformált szövetkezeti alakzatot hozott létre*, amely a csoporttulajdon alapján képes volt nyereségorientált vállalati működésre.

Ebben a magyar modellnek is nevezhető mezőgazdasági szövetkezetben összekapcsolták, integrálták a *vállalati gazdálkodás jellemzői a szövetkezeti működés alapelveivel*. A szervezeten belül a kollektív gazdálkodás és az egyéni- családi munkavégzés olyan kedvező kombinációja alakult ki, amellyel a termelőszövetkezetek rugalmasan tudtak alkalmazkodni a környezeti kihívásokhoz. A szövetkezetek társadalmi státuszát, gazdasági pers-

pektíváját növelte, hogy eltörölték a kötelező tervutasításokat és kimondták az állami és a csoporttulajdon egyenjogúságát, megszüntetve ezzel sok szövetkezeteket sújtó diszkriminációt.

A legfontosabb változások a következők:

– Az árviszonyok és a döntési jogok kedvező változása lehetővé tette a szövetkezeteken belüli jövedelem felhalmozást. A jövedelem belső elhasználása és az önállóság közötti összefüggés igen szoros. A szövetkezetek ennek keretében saját döntéseik alapján korszerű gépeket és technológiákat vásárolhattak. A 70-es évektől kezdődően sok gazdaság már iparszerű termelési rendszereket és csúcstechnológiát is tudott alkalmazni.

– Megváltozott a szövetkezetek tulajdoni struktúrája, az 1967-es földtörvény megteremtette a szövetkezeti földtulajdon intézményét a kívülállók földjeinek kötelező megváltása révén. Ennek eredményeként 1975-ben már a szövetkezetek használatában levő föld 57 %-a a szövetkezeti tulajdonhoz, 30 %-a a tagi tulajdonhoz, 3 %-a pedig állami tulajdonhoz tartozott.

– Kibővült a szövetkezetek tevékenységi köre is, hiszen engedélyezték a mezőgazdasági tevékenységen kívüli ipari, kereskedelmi és egyéb tevékenységek folytatását. Ezek a melléktevékenységek nagyban hozzájárultak a szövetkezetek kiegyensúlyozott jövedelem gazdálkodásához.

– A pénzgazdálkodás színvonalának növelése és a személyes érdekelttség erősítése érdekében belső pénzügyi alapok képzését vezették be. Többek között, amortizációs alapot, fejlesztési alapot, részesedési és szociális-kulturális alapot képeztek ezután a termelőszövetkezetben.

– Igen jelentős mértékben megerősödött és eredményessé vált a közös gazdaságok és a dinamikus háztáji szektor sokoldalú együttműködése. A nagyüzemek és a háztáji gazdaságok vállalkozói integrációja hosszú ideig a személyi jövedelem növekedésének fő forrása volt.

Az indirekt gazdaságirányítás rendszerében a demokratikus öngazgatás számára szélesebb kapukat nyitottak. 1967-ben a termelőszövetkezeti törvényben rögzítették a tagság jogait és kötelezettségeit, az elnök, a vezetőség és a különböző bizottságok hatáskörét és jogállását. Ezután válik általánossá a titkos elnök- és vezetőség választás, s a belső működési rend demokratikus meghatározása. A választás és az ellenőrzés azonban sokszor továbbra is formális, nem érdemi a gazdálkodási méretek (több falura kiterjedő óriás szövetkezetek is működtek) illetve a munkaszervezeti hierarchiában domináns függőségi kapcsolatok miatt. S tulajdonképpen a tulajdonosi érdekek érvényesítésének hiánya az a legfontosabb, ami a nyolcvanas évek végére elvezet a megreformált szövetkezeti modell kifulladásához.

A megreformált szövetkezeti modell működésének kedvezőtlen korlátai a 90-es évek elejére széles körben nyilvánvalóvá váltak. A modell megújítására tehát szükség volt. A rendszerváltás új agrárvezetése azonban az organikus fejlődés, az alulról építkező megújulás helyett, politikai céloktól indítva ismételten egy fölülről jövő új szövetkezeti modellt ajánlott és az átmeneti törvény szűkresabott határidővel fogadtatott el a mezőgazdasági termelőkkel. Az 1992. évi I. törvény a szövetkezetekről, rugalmas keretszabályokkal egy olyan általános, *univerzális szövetkezeti modellt alkotott meg*, amely alkalmas mezőgazdasági, ipari, fogyasztási, de még humánszolgáltató (például orvosi) szövetkezetek alapítására és működtetésére is.

Az új univerzális modell legfontosabb sajátossága, hogy *szakított a szövetkezeti csoporttulajdon eszméjével és megszüntette a formakényszert*. Ebben a modellben a szövetkezetek tevékenységének nem az oszthatatlan szövetkezeti csoporttulajdon az alapja, hanem a

tagok magántulajdonra. Az önkéntesen és az önszegély alapján létrehozott szövetkezetek keretében minden olyan tevékenységet folytathatnak, amelyet törvény nem utal más gazdálkodó- vagy állami szerv hatáskörébe. E szövetkezeti vállalkozások *profitorientált gazdasági szervezetek*, amelyeknek legfontosabb általános feladata a tagok jólétének gyarapítása.

Az új szövetkezeti *modell vegyes típusú* abban az értelemben, hogy egy szövetkezeten belül is kombinálhatók a szövetkezeti működés elvei, tőketársaságok működésének ismérvei, és a szociális szempontok. Továbbá a modell megőrzi a munkaszövetkezetek sajátosságait, de *egyúttal utat biztosít a formák továbbfejlődésének*, olyan új megoldások, típusok megszületésének, amelyekkel a szövetkezeti szektor alkalmazkodni tud a piacgazdaság jövőbeni követelményeihez. A modellben a termelés és a vagyonhasznosítás a helyi sajátosságoknak megfelelően különböző formában folyhat és a tagsági viszony is többféle lehet.⁷

Az 1992. évi II. Átmeneti törvény szerint átalakult szövetkezetek túlnyomó hányada a politikai várakozásokkal szemben továbbra is mezőgazdasági termelést végző, többcélú nagyüzem maradt. Az átlagos üzemméretük és számuk jelentősen lecsökkent, az átlagos üzemméret 4179 hektárról 1702 hektárra, számuk, pedig az 1989 évi 1245-ről 1994-re 437-re csökkent. A kárpótlási elemekkel átszőtt vagyonnevesítési folyamat gyökeresen megváltoztatta a tulajdonosi viszonyokat. A szövetkezeti vagyon alig 40 %-a került az aktív szövetkezeti tagok és alkalmazottak tulajdonába, 39 % jutott a nyugdíjasok tulajdonába, míg 21 %-át a kívülállók kapták meg.⁸

Az átalakult és a piacgazdaság felé menetelő szövetkezeti gazdálkodást azonban *több szerkezeti probléma nehezíti*. Azzal, hogy kívülálló személyek is kaphattak vagyoni jogokat megtestesítő üzletrészeket, megjelent a szövetkezeti érdekrétegben egy tisztán befektetői érdek, amely egyértelműen a fizetendő osztalék nagyságára koncentrálna a munkabér és a fejlesztési érdekekkel szemben. A rendszeridegen külső üzletrészek megszüntetése elsősorban az állami kedvezményekkel ösztönzött üzletrész vissza- vagy tagok általi megvásárlással történhet. A stabil jövedelem és pénzgazdálkodás érdekében jogszabály-módosítással lehetővé kell tenni számukra, hogy a szolidaritási alapon túl a közös vagyoni eszközök létesítésére pénzügyi alapot képezzenek. A földtulajdon és a földhasználat egységének helyreállítása céljából célszerű lenne megengedni a gazdasági szervezeteknek, s közöttük mezőgazdasági szövetkezeteknek is a termőföldvásárlást vagy újraszabályozni a haszonbérleti rendszert.

Figyelemreméltó megoldása az új szövetkezeti modellnek, hogy lemondott a munkavégzési és foglalkoztatási kötelezettség előírásáról. A mezőgazdasági szövetkezetben a tagsági viszony párosulhat munkaviszonnyal, vagy vállalkozói kapcsolattal is. Megszüntette az univerzális szövetkezeti modell a korábban nagy karriert befutó háztáji gazdaságok kategóriáját is. Helyette a törvény megengedi a tagoknak, hogy az alapszabályban rögzítettek szerint földterület és termelési eszközöket tartsanak vissza egyéni gazdálkodás céljaira. Ezzel a megoldással a magántulajdonon alapuló családi gazdaságok pozícióit erősítik a közös gazdasággal szemben.

De ezzel a kezdeti lépéssel még nem változott a nyugat-európai tendenciáktól eltérő fordított alárendeltség, ott ugyanis a közös gazdaság van alárendelve az egyéni gazdaságok érdekeinek, nálunk pedig a közös érdek dominál az egyéni felett.

⁷ Domé Györgyné: A szövetkezet új modellje. Társadalmi Szemle: 1994. 4. sz. 39 - 44. p.

⁸ Andrássy Adél: A mezőgazdaság termelési tényező-arányainak elemzése neoklasszikus termelési - növekedési elméletek alapján. Bp. Aula Kiadó 1998. 206. p.

Az áttekintésből látható, hogy bár a magyar termelőszövetkezeti modell egyre jobban hasonlít a nyugat-európai szövetkezetekhez, gazdasági természetét és kapcsolatrendszerét tekintve nem azonos azokkal.

3. A kibuc-modell és jellemzői Izraelben

A kollektívizmus és a szocializáltság egyik legmagasabb szintjét azok a sajátos szövetkezeti társulások, kibucok valósították meg, amelyek az izraeli mezőgazdaságban működnek.

A kibucokban nemcsak a munkát, a termelést végzik közös szervezésben, hanem a fogyasztást is. Az 1920-as évek végén, amikor az első kibucokat alapították, azért volt szükség igen szoros élet- és munkaközösségek létrehozására, mert ezek ellenséges (arab) környezetben és kedvezőtlen természeti körülmények (sivatagos, mocsaras területeken) között kezdték meg tevékenységüket.

Mivel az antikapitalista és vallási motívumok erősen átittatták e közösségeket, a kibucok *kettős természetűek*, a külső környezet irányába közönséges profítkövető piaci magatartást tanúsítanak, belső viszonyaik szabályozásában viszont sajátos, kollektív értékeket, szocialisztikus elosztási elveket követnek.

Gazdálkodásukat vázlatosan a következők jellemzik:

– Mind a föld, mind az egyéb termelési eszközök, sőt még a tartós fogyasztási cikkek is az adott közösség tulajdonában vannak. A magántulajdont a kibucban belül nem ismerik.

– A termelés és a munkavégzés közös szervezés alapján történik. A munkák elosztását, ütemezését az egyének és a csoportok között napjainkban már korszerű számítógépekkel végzik.

– A kibuc irányítása a demokratikus öngazgatás elve szerint történik, a tagság időszakként megvitatja a közös ügyeket és rotációs alapon megválasztja a soros, szakképzett vezetőket.

– A javak és pénzjövdelmek elosztásában hosszú ideig szigorúan az egyenlő elosztás elvét követték. Így, többek között a tagok ingyen kapták a szabványos méretű és berendezésű lakást, az étkezést, a tartós fogyasztási cikkeket, az orvosi ellátást, stb. Az egyéni teljesítmények fokozása céljából ma már találkozunk a többszörös teljesítményért fizetett túlóradíjjal, illetve az alapjuttatáson felüli készpénz fizetéssel is.⁹

Az 1980-as évek közepéig a kibucok sikeresen töltötték be a gazdasági és társadalmi funkciójukat. Az általános gazdasági feltételek romlása (magas infláció, agrár túltermelés stb.) és a belső teljesítmény ösztönzők gyengesége miatt elkerülhetlenné vált a kibuc modell módosítása. *A korszerűsítési folyamat keretében* megtörtént a tevékenységi kör diverzifikálása, vagyis a mezőgazdaságon kívüli ipari, szolgáltatási, kereskedelmi és egyéb tevékenységek bevonása a szervezetbe. Ugyancsak újítást jelentenek a szervezeten belüli kisebb termelő, szolgáltató egységek önálló elszámolási centrumként történő működése is. Az elkülönített egységek költségeket számolnak el és nyereséget mutatnak ki, amelyekkel korábban nem foglalkoztak. A technikai fejlődés szükségessé tette a műszaki alapok megújítását, a jelentős erőfeszítések (hitelfelvétel – eladósodás) árán a kilencvenes években már számítógépes irányítást és automatizált technológiát használnak mind a mezőgazdaságban, mind a kibucokhoz tartozó ipari üzemekben. Életközösségük szervezésében, életvitelükben továbbra is vallási, szocialisztikus elveiket követik.

⁹ Mayer László: A kibucok megmentése. Kézirat, JATE, 1996.

Ha a klasszikus szövetkezeti elvekkel hasonlítjuk össze a kibucok működését, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az önkéntesség, a nyitott tagság, a demokratikus irányítás és a szolidaritás elve, ha sajátosan is, de érvényesül. Míg a közreműködéssel arányos tagi részesedés és kamat fizetés elve a kibucok belső világából kimaradnak.

Felhasznált irodalom

Andrássy Adél: A mezőgazdaság termelési tényező arányainak elemzése neoklasszikus termelési – növekedési elméletek alapján. Bp. Aula Kiadó 1998.

Csete László: Szövetkezetek-e a mezőgazdasági szövetkezetek Magyarországon. Gazdálkodás, 1994.

Domé Györgyné: A szövetkezet új modellje. Társadalmi Szemle 1994. 4. sz.

Donáth Ferenc: Reform és forradalom. Bp. Akadémiai Kiadó 1977.

Juhász János: Szövetkezeti modellek a magyar mezőgazdaságban. Bp. Akadémiai Kiadó 1988.

Keserű János: Rendszerváltás az agrárágazatban. Társadalmi Szemle 1993.

Laczó Ferenc: Mezőgazdasági munkaszövetkezetek formaváltozatai. Gazdálkodás 1997.5. sz.

Laczó Ferenc: Szövetkezeti típusok és formák a piacgazdaságokban. Szövetkezés 1995. 2. sz.

Laczó Ferenc: A szövetkezeti tőke természete. Szövetkezés 1995. 1. sz.

Sipos Aladár: Szövetkezetek az átalakulás folyamatában. Szövetkezés 1997. 1 – 2. sz.

Tóth É.–Varga Gy.: Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek helyzete és jövőbeni szerepe. Gazdálkodás 1998. 1. sz.

Zsarnóczai Sándor: Szövetkezetek – társadalmi folyamatok. Szövetkezés 1997. 1–2. sz.

MIKLÓS SIPOS

WORK AND PRODUCER COOPERATIVES IN THE AGRICULTURE

(Summary)

The author in his work analyses the producer groups, in West Europe the development of the Hungarian agricultural cooperativ model, and the activities of Israel Kibuc from that point of view how the classic cooperative principles prevail in them.

He states that as a result of the development the Hungarian agricultural cooperatives are becoming more similar to West European cooperatives, but their economic nature and system of relations are not have the same type.